

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

# Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, [www.reprorecht.nl](http://www.reprorecht.nl)) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, [www.cedar.nl/pro](http://www.cedar.nl/pro)).

*No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.*

[info@boomamsterdam.nl](mailto:info@boomamsterdam.nl)  
[www.boomuitgeversamsterdam.nl](http://www.boomuitgeversamsterdam.nl)

gen beschreven. Het betreft twee vormen van kunsttherapie: een muziektherapeutische en een drama- of spelbenadering, waarbij de creatieve of beeldende therapie vreemd genoeg onbesproken blijft. Daarnaast worden nog twee psychotherapeutische benaderingen voorgesteld. Het is onduidelijk waarom juist deze twee benaderingen werden geselecteerd, maar we krijgen wel de kans om kennis te maken met een (interessante!) toepassing van het neurosequentiële model van Bruce Perry in een Australisch programma voor kinderen en jongeren met multipele hechtingstrauma's én intergenerationeel cultureel en sociaal trauma. De tweede niet-psychoanalytische behandelvorm is de 'mentaliseren bevorderende' behandeling. Het verrast hoe deze behandelvorm als niet-psychoanalytisch wordt geklasseerd, te meer daar vele aspecten van deze benadering (bijvoorbeeld de impact van verstoord reflectief functioneren van verzorgers op de zelfontwikkeling, het *alien self*) expliciet worden geïntegreerd in de eerder besproken psychoanalytische benaderingen, en bijvoorbeeld de benadering vanuit de hechtingstheorie wel psychoanalytisch wordt genoemd. Hoe dan ook, Fonagy en zijn collega's (allen analytici) brengen een mooie tekst, waarbij de begrenzing van het traumaconcept wel verloren gaat. Zij beschrijven onder meer de invloed van specifieke opvoedingspraktijken op de ontwikkeling van vormen van epistemisch vertrouwen of wantrouwen die bevorderlijk zijn voor het (psychologisch en fysiek) overleven in specifieke sociaalpolitieke contexten.

Het laatste deel stelt me dan weer teleur: in plaats van verdere duiding te geven gaat Huppertz — eerder oppervlakkig en losstaand van de centrale boekthema's — opnieuw in op de psychiatrische benadering uit deel I.

Voor therapeuten in opleiding lijkt dit boek me minder geschikt. De poging om een veelomvattend boek te schrijven maakt immers

dat sterk ingeboet wordt op focus en samenhang. De hoofdstukken zijn ook van ongelijke kwaliteit. Maar wie zich hieraan niet te sterk stoort zal, sprokkelend in dit boek, interessante nieuwe dingen en verrassende invalshoeken ontdekken en gaandeweg sterk overtuigd raken van de centrale boodschap verwoord door Lifton (2001): 'We cannot take the case history out of history and [...] we cannot take history out of the individual case' (p. 221).

#### Literatuur

- HUPPERTZ, B. (Ed.). (2013). *Psychotherapy in the wake of war: Discovering multiple psychoanalytic traditions*. Lanham: Jason Aronson.
- LIFTON, J.D. (2001) History as trauma. In J.D. Lindy & R.J. Lifton (Eds.), *Beyond invisible walls: The psychological legacy of Soviet trauma, East European therapists and their patients* (pp. 213-223). New York: Brunner-Routledge.

## Corona

### Bespreking van

Slavoj Žižek (2020). *Pandemie — Hoe corona de wereld verandert*. Amsterdam: Uitgeverij JEA. ISBN 9789083058658, 160 pp., € 17,50

JOS DIRKX

Terwijl de wereld nog grotendeels in afzondering verkeerde, kwam in mei 2020 al een boek uit over de coronacrisis, geschreven door de Sloveense filosoof, cultuurcriticus en (lacaniaans) psychoanalyticus Slavoj Žižek. Ook in dit kleine werk vol soepele overwegingen over mondiale thema's tegen de achtergrond van de coronacrisis neemt hij zoals gebruikelijk geen blad voor de mond. Naast een sensitiviteit voor de actualiteit en misschien ook wel voor de waan van de dag, is er ook het voorspellen van de toekomst, geformuleerd in een bonte rij van

trendgevoelige aforismen. Žižeks stijl is krachtig, provocerend soms, maar het blijven associaties die hij een bladzijde later weer nuanceert of zelfs herroept en nauwelijks uitwerkt. Toch stoort dat niet wanneer je je als lezer laat meevoeren in zijn lenige redeneertrant. Hij benoemt zichzelf in bepaalde passages tot roepende in de woestijn en lijkt een zeker genoeg te scheppen in het bespot worden door collega-filosofen. Eén hoofdstuk heeft bijvoorbeeld als uitdagende titel: 'Communisme of barbarij, zo simpel is het'. Toch lijkt hij over zijn rol als *trendforecaster*, waarbij een vorm van communisme de oplossing zal brengen, zelf ook onzeker. Juist in dit hoofdstuk volgt een afgewogen en genuanceerd betoog. Het is een prettig leesbaar boek dat de lezer aan het denken zet. Het gaat dan minder om het grote geheel en de effectiefste aanpak van de coronacrisis, want dat geeft Žižek ook toe: dat weet niemand. Boeiender passages zijn die van de kleine observaties, bijvoorbeeld dat in deze tijden van afstand houden, een diepe blik in de ogen van de ander meer kan onthullen dan een aanraking. Het is immers belangrijk om naar elkaar om te kijken en dan ook gezien te worden. Juist nu we mensen die dicht bij ons staan uit de weg moeten gaan, kunnen we hun belang voor ons meer ervaren. Dit hoor en zie je ook om je heen nu mensen verwaarloosde of verloren gegane vriendschappen rehabiliteren of van nieuwe impulsen voorzien. Hij schrijft ook dat een teken van beschaving wordt gevormd door de groeiende perceptie dat intolerantie jegens andere rassen, culturen en seksuele minderheden idioot is, maar laat erop volgen dat de omvang van de coronacrisis deze notie overstijgt. Het blijft onduidelijk wat hij hier precies mee bedoelt, maar er lijkt inmiddels wel een verband te zijn tussen de pandemie en de Black Lives Matter-beweging. Dit boekje is uitgekomen voor de wereldwijde protesten tegen racisme een aanvang namen naar aanleiding van de gewelddadige dood van George Floyd. Het is

wellicht niet toevallig dat deze betogingen zo'n vlucht hebben genomen doordat de coronacrisis onze blik verscherpt en we een beter onderscheid kunnen maken tussen wat wel en niet wezenlijk is. Schaamte voor je land, en niet liefde voor je land kan het ware teken zijn dat je erbij hoort, aldus Žižek. Hiermee zou je deze protesten in een hoopvol licht van gezamenlijke verandering kunnen plaatsen. Hij is ervan overtuigd dat het 'nieuwe normaal' niet meer zal terugkeren naar het 'oude normaal' en dat veel onderdelen van ons leven niet meer vanzelfsprekend zijn: 'We zullen moeten leren een veel fragieler leven te leiden' (p. 95). Tegelijk maakt hij ook een beweging in de richting van het virus, niet zozeer om het te omarmen, zoals sommigen propageren, maar vanuit de gedachte dat de aanvaarding van het lot als zijnde onvermijdelijk de druk minder kan maken. Hij vergelijkt het met de oedipusmythe: juist de stappen die door Oedipus' ouders werden gezet om het voor spelde noodlot te vermijden, maakte de verwezenlijking van ditzelfde noodlot mogelijk. De appendix waarin een uitwisseling met twee vrienden van de auteur plaatsvindt, is voor psychoanalytisch georiënteerden het interessantst. Een Braziliaanse psychoanalyticus beschrijft daarin dat de mensen die voor de crisis al thuis werkten zich de meeste zorgen maken. Zij staan bloot aan de ergste vorm van onmacht omdat 'geen enkele verandering van hun gewoontes de singulariteit van deze situatie in hun dagelijks leven kan afbakenen' (p. 152). Met andere woorden: als er geen grote veranderingen zijn in de dagelijkse routine, krijgt de dreiging een spookachtig karakter, wordt deze onvoorspelbaarder en groter. Volgens Žižek gaat dit over het lacaniaanse onderscheid tussen 'de werkelijkheid' en 'het werkelijke'. De werkelijkheid is daarbij de waarneembare realiteit waarin we ons leven leiden, terwijl het werkelijke een dreigende entiteit is, onzichtbaar en daarom imponerend als almachtig. Wanneer deze spookach-

tige entiteit onze dagelijkse realiteit binnendringt (zoals het virus), wordt deze onzichtbare vijand gelokaliseerd en daarmee hanteerbaarder, zelfs als we slachtoffer worden. 'Zolang deze omzetting in de realiteit niet kan plaatsvinden zijn we ofwel gevangen in een angstige paranoia of nemen we onze toevlucht tot ineffektieve symboliserings door «acting outs» die ons blootstellen aan onnodige risico's» (p. 155). Een andere vriend beschrijft hoe het virus tot een goed en fatsoenlijk leven kan leiden nu mensen in deze nieuwe ethiek als vanzelfsprekend hard werken en zich nuttig maken vanuit hun huis en daarbij tegelijk hun kinderen opvangen en lesgeven. Het vormt een terugkeer naar een eenvoudiger leefwijze met basisbehoeften als werk, liefde en zorg voor anderen in de directe nabijheid. Žižek besluit met de hoop dat er iets van dit besef van wat echt belangrijk is in het leven blijft bestaan. Daar zal hij naar verwachting in een volgend boek op terugkomen.

## *Het onzegbare mentale leven*

### *Bespreking van*

Avner Bergstein (2019). *Bion and Meltzer's expeditions into unmapped mental life*. London/New York: Routledge. ISBN 978 1 351 18 027 6, 204 pp., € 49,00

.....  
LUDI VAN BOUWEL  
.....

De essentie van de psychoanalyse bestaat erin te streven naar waarheid. De emotionele waarheid is echter meestal niet kenbaar of verbaal communiceerbaar. Ze is met andere woorden onzegbaar. Dit onzegbare mentale leven behoort tot de kern van zowel Bions als Meltzers zoektocht. De Israëliëse

psychoanalyticus Avner Bergstein neemt ons gedurende zijn ontdekking van Bions en Meltzers concepten mee in deze duistere en onbekende wereld die hij het 'niet verdrongen onbewuste' noemt. Het onzegbare is het invariante element van Bions queeste vanaf zijn vroegste geschriften tot zijn latere werken.<sup>1</sup> Meltzer bezielde Bions denken verder met zijn eigen originele noties over schoonheid, waardoor Bions innoverend gedachtegoed een poëtische en lyrische rijkdom kreeg. Het boek bundelt acht publicaties die de auteur in diverse tijdschriften van 2009 tot 2018 publiceerde. Dit biedt het voordeel dat elk hoofdstuk als een aparte entiteit gelezen kan worden. De vele herhalingen moet men er wel bij nemen. Dit is echter geen nadeel, omdat moeilijke dingen vaak herhaald mogen worden in steeds wisselende bewoordingen. Wanneer men in de *gap* tussen elk hoofdstuk apart een link ontdekt en een groeiende continuïteit tussen elk hoofdstuk waarneemt, toont het boek zich in zijn volle rijkdom. De eerste twee hoofdstukken en het laatste hoofdstuk zijn de interessantste. Zo wordt via het boek een boog gespannen van het onzegbare van het psychotische deel in elke persoonlijkheid naar het onzegbare van O.

Het eerste hoofdstuk handelt over het psychotisch deel in de persoonlijkheid. Hierin wordt Bions elementaire visie over het verschil tussen de niet-psychotische transformatie en psychotische transformatie toegelicht aan de hand van sprekende voorbeelden en wordt reeds duidelijk waarover de rest van het boek zal gaan. 'De schizofreen bevindt zich op de plaats waar de mysticus was, totdat een explosie plaatsgreep en zijn persoonlijkheid desintegreerde omdat hij de emotionele ervaringen die voor hem beschikbaar waren niet kon verdragen' (naar Bion 1967, op p. xiv van de inleiding). Hiermee wil Bion zeggen dat zowel het psychotische stuk in ieder van ons alsook de ultieme realiteit vanuit verschillende vertices, een niet-representeerbare,